

Enkele deelnemers tijdens een algemene ledenexcursie naar de Brabantse Biesbosch, begin 2007. Er wordt uitleg gegeven over een Slechtvalk die zit op zijn nest aan een elektriciteitsmast. Foto: F. Franssen.

Een halve eeuw Vogelwacht Utrecht

Frits Franssen

De Vogelwacht Utrecht werd opgericht op 28 februari 1958 in De Bilt als provinciale vereniging. Met de doelstellingen van de oprichters in gedachten wordt getracht in dit artikel een vergelijking te maken tussen de Vogelwacht van toen en die van nu, kijkend naar ontwikkelingen die geleid hebben tot de huidige verenigingsstructuur.

Historie

De Vogelwacht Utrecht kwam voort uit een regionale vogelwerkgroep die voor het grootste deel bestond uit studenten. Zij hielden zich bezig met vogelstudie en weidevogelnazorg. Er werden nauwe banden onderhouden met de Nederlandse Bond van Vogellicfhebbers, de KNNV en NJN, die landelijk opereerden. De doelstelling van de Vogelwacht was gebaseerd op drie pijlers: educatie, onderzoek en vogelbescherming. Anno 2008 is de 50-jarige Vogelwacht een verzamelplaats voor gedreven vogelaars met wetenschappelijke ambities, voor bevlogen vogel-docenten, voor vastberaden beschermers, voor immer rusteloze 'twitchers', voor nieuwsgierige beginners, voor gezellige excursiegangers en voor genereuze donateurs. Allemaal met geweldig veel plezier in vogels. Het aantal leden ligt de

laatste vijftien jaar constant rond de negenhonderd, waarmee de Vogelwacht een factor van betekenis is in de provincie Utrecht.

Educatie

Vanaf het begin van het bestaan van de Vogelwacht hebben excursies een grote rol gespeeld in de verspreiding van vogelkennis. In het begin werden excursies georganiseerd voor de hele vereniging, die na een aantal jaren driehonderd leden telde. De verenigingsexcursies werden centraal georganiseerd en trokken honderdvijftig deelnemers per keer, die met bussen naar hun bestemming werden vervoerd. Een cursus over Nederlandse vogels trok in die beginjaren driehonderd aanmeldingen, terwijl er plaats was voor honderd cursisten. Die massaliteit was voor het toenmalige bestuur aanleiding

om de vorming van plaatselijke afdelingen in gang te zetten, om in de eigen regio excursies te organiseren. Dat resulteerde in een breed aanbod van excursies in de afdelingen die de Vogelwacht nu kent. Net als in de begindagen zijn excursies een plezierige manier om kennis te maken met de vogels en hun habitat, of om de bestaande kennis te vergroten door te leren van meer ervaren vogelaars. Sinds 2004 organiseert het bestuur weer jaarlijkse algemene ledenexcursies, naast het aanbod van de afdelingen. Deze excursies worden bezocht door grote aantallen leden, die vaak niet in de gelegenheid zijn om reguliere excursies te bezoeken. Daarnaast worden regelmatig en afwisselend vogelcursussen voor beginners gegeven in de afdelingen. Er komen per afdeling tientallen geïnteresseerden op af, die tegelijk met de cursus een éénjarig lidmaatschap van de Vogelwacht krijgen aangeboden. Veel van deze cursisten blijven jaren achtereenvolgend lid van de vereniging. Bij scholing wordt ook gedacht aan kinderen en jongeren, die geïnteresseerd zijn in vogels of natuur in bredere zin. Jarenlang al kent de Vogelwacht een jeugdgroep, die tweewekelijks bij elkaar komt en per fiets excursiedoelen bezoekt. De leden van deze groep komen traditioneel uit de omgeving Utrecht, Zeist en Bunnik. De uitgestrektheid van het werkgebied van de Vogelwacht is hierbij een nadeel, waardoor het aantal jongeren dat deelneemt, beperkt blijft tot ongeveer tien à vijftien. Toch is de jeugdgroep een hechte club, met een enthousiaste leiding die al vele jaren interessante programma's bedenkt.

In 2000 is het Utrechts Vogelnet (UVN) opgericht, waardoor voor Vogelwachtleden de mogelijkheid werd gecreëerd om op een laagdrempelige manier hun meest recente waarnemingen te melden, die worden gebundeld en via e-mail rondgestuurd aan geabonneerde leden. Op die manier wordt het ook voor leden met bescheiden ambities met betrekking tot vogelinventarisatie mogelijk om op de hoogte te blijven van recente waarnemingen in de provincie Utrecht. Door er zelf op uit te gaan en waarnemingen door te geven, draagt iedereen bij aan de verspreiding van vogelkennis, vooral wanneer er verwoede discussies gevoerd worden over

de determinatie van waargenomen vogels. Het UVN voorziet duidelijk in een behoefte, met ruim vijfhonderd leden in 2008.

Onderzoek

Het Nederland van het oprichtingsjaar van de Vogelwacht is niet te vergelijken met het land waarin wij nu leven. Het kleinschalige cultuurlandschap bood ruimte aan veel vogelsoorten. Zo kon men vroeger in de omgeving van De Bilt met redelijk gemak 'droomsoorten' als Nachtegaal, Wielewaal, Gekraagde Roodstaart, Boompieper, Spotvogel en Koekoek waarnemen. Van begin af aan werden binnen de Vogelwacht inventarisaties uitgevoerd, maar het vogelonderzoek in provinciaal verband kwam pas goed op gang in de jaren zestig van de vorige eeuw. Via het verenigingsblad van de Vogelwacht (Mededelingen, maart 1966) werden vrijwilligers gezocht voor het project Avifauna van Utrecht. Er was zo veel animo dat de provinciale doelstelling werd uitgebreid tot de Avifauna van Midden-Nederland (Alleyn et al. 1971). Na de verschijning van deze Avifauna kreeg het vogelonderzoek een

Baltsende Kieviten.

Foto: Jan van der Greef.

In het Leersumse Veld en het Breeveen werd jaren geleden op grond van een beheersplan het landschap meer open gehouden. Dit resulteerde in een flinke toename van onder andere het aantal Roodborsttapuiten en Boomleeuweriken. Foto: Jan van der Greef.

systematischer karakter en het werd verricht in georganiseerde werkgroepen binnen de vereniging.

Vaak waren veranderingen in landschappelijk opzicht aanleiding voor vogelonderzoeken, die plotseling opbloeden op plaatsen waar de veranderingen zich voordeden. In het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw raasden een paar zware stormen over Nederland. Hele percelen bos gingen tegen de vlakke. Zo ook in het Leersumse Veld en het Breeveen, twee aan elkaar grenzende natuurgebieden in de provincie Utrecht. Het eerstgenoemde gebied is in beheer bij Staatsbosbeheer, het andere bij Het Utrechts Landschap. Men besloot van de nood een deugd te maken en één nieuw beheersplan op te stellen voor beide gebieden gezamenlijk. Er bestonden al goede contacten tussen leden van de Vogelwacht Utrecht en de terreinbeherende instanties, maar vooral het nieuwe beheersplan leidde tot een vruchtbare samenwerking. Het plan voorzag in

een grotere openheid van het gebied. Afgesproken werd dat een werkgroep van de Vogelwacht zou volgen welke consequenties de nieuwe beheersmaatregelen voor de avifauna van het gebied zouden hebben. Tevens zou de werkgroep aanbevelingen doen om tot een betere bescherming van kwetsbare (vogel)soorten te komen. Jarenlang heeft deze samenwerking gefunctioneerd. Zij is er een mooi voorbeeld van hoe vrijwilligers en terreinbeheerders met hun specifieke mogelijkheden en deskundigheden gezamenlijk aan de kwaliteitsverbetering van een natuurgebied kunnen bijdragen. Het realiseren van een groter oppervlak open gebied heeft geresulteerd in een flinke toename van het aantal Roodborsttapuiten en Boomleeuweriken. Mogelijk dat ook de bosrandvogels als Gekraagde Roodstaart en Geelgors ervan hebben geprofiteerd.

Publicaties

Verstedelijking en intensivering van de landbouw hebben de leefruimte voor flora en fauna in het Nederland van 2008 behoorlijk beperkt. Van de andere kant ontstonden door de veranderingen juist geschikte leefgebieden voor andere soorten. Deze ontwikkelingen hebben geleid tot verschillende publicaties van werkgroepen van de Vogelwacht, die de veranderende vogelstand in hun directe omgeving in kaart brachten gedurende vele jaren. Bijvoorbeeld 'Van bos naar open veld' als resultaat van tien jaar inventarisaties van veertig terreinen in het Langbroeker gebied en de Centrale Heuvelrug (Van den Bijtel 1990). Ongeveer vijftig vrijwilligers van de in 1977 opgerichte afdeling Doorn/Driebergen hebben duizenden uren veldwerk verricht om de gegevens te verzamelen, met het doel om de vogelpopulatie vast te leggen en daarmee toekomstige

effecten van de landbouwherziening te kunnen meten.

Met de verstedelijking van grote delen van de provincie Utrecht ontstond een heel nieuwe habitat. Wat daarvan de invloed zou zijn op de vogelstand werd een interessante onderzoeksvraag, bijvoorbeeld in de afdeling Nieuwegein/IJsselstein en omstreken, waar de plaatsjes Vreeswijk en Jutphaas groeiden en zich ontwikkelden tot de stedelijke omgeving van Nieuwegein. Er waren historische inventarisatiegegevens beschikbaar van het gebied en er werd een werkgroep opgericht. Vervolgens werden vrijwilligers geworven die werden opgeleid in de technieken van het inventariseren van (broed)vogels. Onderzoeksgegevens van deze groep werden afgezet tegen de historische gegevens, waardoor ontwikkeling in de vogelstand in het stedelijke gebied Nieuwegein van 1967 tot 1997 werd vastgelegd (Abel et al. 1999). Momenteel wordt er in Nieuwegein gewerkt aan de uitgave van een tweede Avifauna die het tijdperk 1997-2007 bestrijkt.

Een ander voorbeeld van vogelonderzoek in de stedelijke omgeving is de inventari-

satie van de vogels in de relatief jonge Amersfoortse wijk Schothorst gedurende vijf jaar, waar bewoners werden gerekruteerd en geënthousiasmeerd om in hun eigen wijk tuinvogels te tellen. Het project werd Gevleugeld Schothorst genoemd. Via een gelijknamige website werden de deelnemers en andere geïnteresseerden op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen. Later werd dit initiatief uitgebreid met een ekster- en kraaieninventarisatieproject in Amersfoort, waarvoor opnieuw vrijwilligers werden geworven. Beide onderzoeken zijn een goed voorbeeld van plaatselijke initiatieven, die door hun laagdrempeligheid geschikt zijn voor deelname van een breder publiek. Deze onderzoeken werden gepubliceerd in de reeks Natuur, Landschap en Milieu van Amersfoort (Van Haaff 2006).

Van recentere datum is het project broedvogeltelling van Nieuw-Wulven bij Houten, waar nu al een aantal jaren de ontwikkeling van een jong perceel bosaanplant wordt geïnventariseerd op broedvogels. Er wordt hier gekeken naar de ontwikkeling van de vogelstand onder invloed van de ouder wordende bosaanplant en de daarmee gepaard gaande

Mogelijk heeft ook de Geelgors geprofiteerd van de uitbreidingen van het open landschap.

Foto: Richard Pierson.

opeenvolging van plantesoorten.

Bescherming

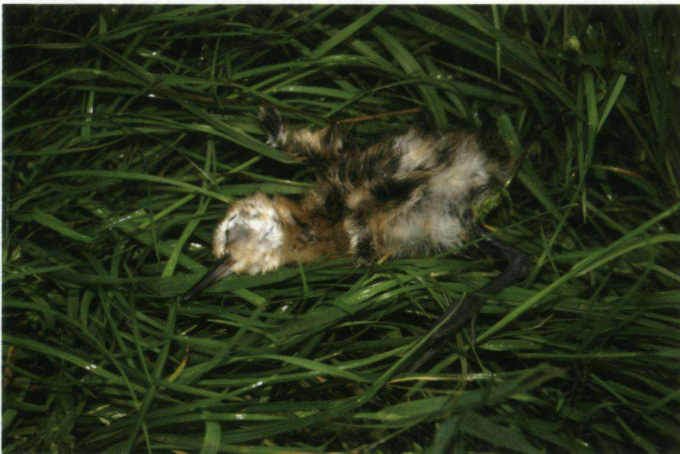
Nederland is in de afgelopen vijftig jaar ingrijpend veranderd. Waar in de jaren vijftig in de Polder Arkemheen nog grote aantallen Kemphanen broedden, kan deze soort in de provincie Utrecht anno 2008 vrijwel alleen nog worden waargenomen als doortrekker in voor- en najaar¹. De verandering van het agrarisch landschap is enorm door ruilverkaveling, opruimen van kleinschalige landschapselementen en oude schuurtjes in het veld. De vele knotwilgen, schuurtjes, geriefbosjes en boerderijen met open stallen boden volop broedgelegenheid aan Steenuil, Kerkuil, Boerenzwaluw, Huiszwaluw en vele andere soorten. Ook de efficiëntere bedrijfsvoering door ontwatering van weilanden, het gebruik van kunstmest en veredeld zaaigoed en sinds 2000 de verplichte mestinjectie hebben een zware wissel getrokken op de vogelstand van de soorten die afhankelijk zijn van het (kleinschalig) agrarisch cultuurlandschap. Het agrarisch landschap en natuur moeten concurreren met woningbouw en vaak zien politici de overblijvende natuur in de eerste plaats als recreatieve ruimte voor de bevolking, die van 1950 tot nu groeide van tien miljoen naar zestien miljoen inwoners.

In 1992 werd de Werkgroep Weidevogelbescherming opgericht binnen de Vogelwacht Utrecht, bestaande uit een groepje van zes personen. In de daarop volgende jaren werden nieuwe vrijwilligers gewonnen door publicaties in de plaatselijke

media, die geschoold werden door lezingen en instructies in de praktijk. In de periode 1995-2005 groeide deze activiteit uit tot een conglomeraat van weidevogelgroepen van de Vogelwacht-afdelingen Utrecht-Stad, Nieuwegein/IJsselstein en omgeving, Werkhoven en de Natuurfederatie Houten, met tegen de honderd vrijwilligers van binnen en buiten de vereniging.

De organisatie is vele malen gecompliceerder geworden dan in de begindagen van de Vogelwacht. Dat komt door veranderde wetgeving en omleiding van provinciale, nationale en Europese subsidiestromen naar natuurproductie in de agrarische gebieden. Vanaf 1995 werden in de provincie Utrecht Vrijwillige Weidevogelbeschermingsgroepen opgericht buiten de Vogelwacht. Deze groepen werden geïnitieerd en gecoördineerd door de Stichting Landschapsbeheer Utrecht, die op haar beurt samen met de andere Provinciale Landschappen wordt aangestuurd door Landschapsbeheer Nederland. De weidevogelgroepen van de Vogelwacht maken deel uit van dit netwerk en werken nauw samen met Landschapsbeheer Utrecht en een aantal agrarische natuurverenigingen die gedurende de laatste jaren werden opgericht, onder andere in de Lopikerwaard, het zuidelijke Kromme-Rijngebied en onlangs ook in het Noorderpark.

De vele uren die honderden vrijwilligers in de weidevogelbescherming hebben gestoken gedurende de laatste vijftien jaar, hebben de achteruitgang van de weidevogels echter niet kunnen stuiten.

Niet alle gruttokuikens overleven.
Foto: F. Franssen.

Tekening: Bram Rijkse.

Anno 2008 zijn zelfs soorten als Kievit en Scholekster in de gevarenzone beland. Weidevogelbescherming op basis van nestbescherming is niet voldoende gebleven en er wordt gezocht naar alternatieven. Het nieuwe programma Blauwe en Groene Diensten, waarbij grondeigenaren diensten kunnen bedenken en leveren om in een geïntegreerde aanpak zowel de waterkwaliteit, het slootkantenbeheer, oeverbeheer en (weide)vogelbescherming te verbeteren, biedt nieuwe kansen. De meest recente ontwikkeling op dit gebied vindt plaats in het Noorderpark, tussen Groenekan en Hilversum.

Vertegenwoordigers van de Stichting Landschap Erfgoed Utrecht, gemeente De Bilt, de Agrarische Natuurvereniging Noorderpark en de Vogelwacht Utrecht werken hier aan een gezamenlijk plan om de ecologische kwaliteit van het gebied te verbeteren.

Ook voor andere vogelsoorten van het agrarische landschap, zoals (Steen)uilen, zwaluwen en roofvogels zijn vele vogelwachtleden aan het werk door broedgegevens te verzamelen, nestkasten op te hangen en te inventariseren.

Nestbescherming van deze soorten is minder afhankelijk van agrarische bedrijfsvoering, omdat broedkasten kunnen worden opgehangen in schuren (Kerkuil) en bomen (Steenuil). Een mooi voorbeeld van roofvogelbescherming is

de plaatsing van een nestkast voor de Slechtvalk op de stuw van Hagestein bij Vianen door de Vogelwacht, in samenwerking met Rijkswaterstaat. Deze kast werd succesvol in gebruik genomen door een paartje Slechtvalken, maar is nu tijdelijk buiten gebruik wegens renovatiewerkzaamheden. Vogelwachtleden die zich inzetten voor deze soorten, zijn meestal ook lid van de respectieve landelijke beschermingsorganisaties als Steenuilen Overleg Nederland (STONE), de Kerkuilen Werkgroep Nederland (KWN) en Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN).

Structuur

Op verschillende momenten in het bestaan van de Vogelwacht is door besturen nagedacht over de structuur van de vereniging. Het bestaansrecht van de Vogelwacht werd in de loop van de tijd meermaals ter sprake gebracht. In de beginperiode vanwege tanende belangstelling voor verenigingsactiviteiten. Later worstelden opeenvolgende besturen met de bestuurlijk lastige verhouding met de verzelfstandiging van de afdelingen en (los daarvan) gelijktijdige afname van het aantal actieve werkgroepen en de tanende belangstelling voor algemene, provinciale zaken. Door op een kritische manier de structuur van de vereniging te analyseren, heeft het huidige bestuur geleerd om de afdelingen de ruimte te geven om zelfstandig te kunnen opereren. Daarbij schuwde het bestuur niet om het eigen functioneren aan dezelfde kritische analyse te onderwerpen. De vereniging als geheel doet het niet slecht in tijden van versnipperde publieke belangstelling voor georganiseerde verbanden. Gedurende de laatste vijftien jaar ligt het ledenaantal constant rond de negenhonderd. Dat is iets om trots op te zijn bij een vijftigjarige natuurvereniging.

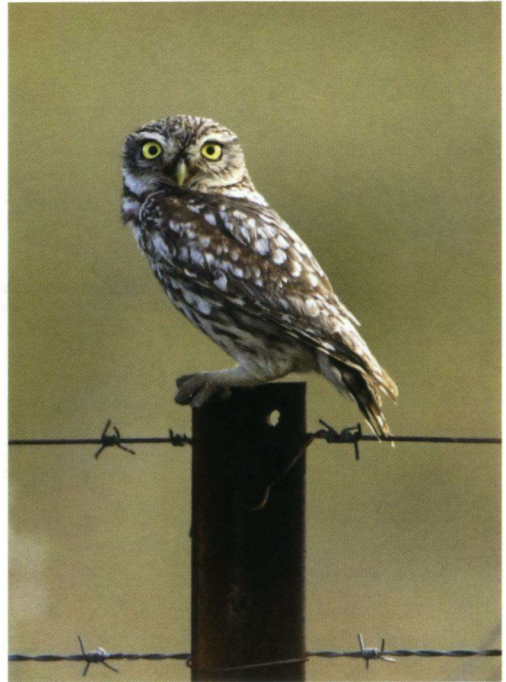
Anno 2008 zijn de afdelingen de voor het publiek meest zichtbare component van de Vogelwacht. De afdelingen geven op regionaal niveau vorm aan vogeleducatie, vogelstudie en vogelbescherming, zoals we hiervoor hebben gezien. Vaak hebben vogelwachtafdelingen een onderkomen in een natuur- en milieu-educatiecentrum, waardoor communicatie met burgers en natuur- en milieugroeperingen op ge-

meentelijk niveau vergemakkelijkt wordt.

Werkgroepen ontstaan en verdwijnen naar behoefte of beschikbaarheid van geschikte voorttrekkers. Netwerken hebben de rol van formele werkgroepen overgenomen. Zoals we hiervoor zagen, zijn vogelwachtleden actief in verschillende netwerken tegelijk, waardoor uitwisseling van informatie gemakkelijker wordt. Vogelstudie is onlosmakelijk verbonden met Sovon en Waarneming.nl, die op hun beurt nauw verweven zijn met het netwerk van twitchers uit onder andere de Vogelwacht Utrecht. Vogelbescherming kan niet los gezien worden van interacties met Vogelbescherming Nederland, Landschapsbeheer Nederland, STONE, KWN, WRN, Stichting Landschap Erfgoed Utrecht en de NMU. Informatie-uitwisseling is sterk afhankelijk van internet, waar de Vogelwacht aanwezig en benaderbaar is via de website; hierdoor bereikt informatie van en over de vereniging de leden en andere geïnteresseerden gemakkelijk. Voor leden die niet beschikken over internet, is de Kruisbek als vanouds het papieren medium van de Vogelwacht, uiteraard met een eigen plekje op de website. De redactie van de Kruisbek is overigens de werkgroep met de langste presentie in de geschiedenis van de Vogelwacht.

Karakter

Het karakter van de Vogelwacht is dat van een vrijwilligersvereniging, die gebruikmaakt van de vele netwerken waarin zijn leden actief zijn, maar ook dat van een kennisvereniging met een goede reputatie. Tegelijkertijd is de Vogelwacht een belangenvereniging, die een groot aantal leden vertegenwoordigt. In die rol wordt ook regelmatig een beroep gedaan op het Vogelwachtbestuur, dat provinciale, afdelingsoverschrijdende zaken behartigt door gebruik te maken van netwerken met deskundigen van binnen en buiten de vereniging, andere groene verenigingen en plaatselijke overheden. Vaak wordt de Vogelwacht aangezien voor een professionele organisatie met een directie of voor een

In het verleden boden kleinschalige landschappen met vele knotwilgen, schuurtjes, geriefbosjes en boerderijen met open stallen volop broedgelegenheid aan soorten zoals de Steenuil.
Foto: Jan van der Greef.

onderdeel van Vogelbescherming Nederland, met kantoor op het adres van de voorzitter. In het veld van de vele landelijke natuurorganisaties is een provinciale vereniging van vrijwilligers als de Vogelwacht een vreemde eend in de bijt, een beetje tussen servet en tafellaken. Maar door de voortdurende schaalvergroting van de globalisering is voor veel mensen de directe omgeving van groter belang geworden. Daarin ligt de kracht van de Vogelwacht, met sterke plaatselijke projecten in de afdelingen en een detaillering die voor landelijke verenigingen vaak niet mogelijk is. Tegelijkertijd is dat ook de zwakke kant. Door het vrijwilligerskarakter van de vereniging met de vogels als 'enige' interesse, is het vaak onmogelijk om te voldoen aan specifieke verzoeken als het gaat om inventarisatiegegevens of om op een professionele wijze op te treden tegen bedreigingen van de leefwereld van onze vogels. Want daar zullen we naar toe moeten: habitatbescherming in samenhang met soortbescherming. Het heeft geen zin om veel energie te steken in vogelbescherming als tegelijkertijd de leefomgeving van die vogels wordt afgebroken. Verbetering of handhaving

van specifieke habitats scheidt de voorwaarden voor plant- of diersoorten om ergens te kunnen leven. Om dat te bereiken zal er nog meer samengewerkt moeten worden met andere (specialistische) natuurorganisaties. Door samenwerking met bijvoorbeeld planten- en vlinderwerkgroepen in milieuplatforms, zowel op afdelingsniveau als op verenigings(bestuurs)niveau, kan een meer holistische benadering gerealiseerd worden. Een benadering die meer recht doet aan de ecologische samenhang tussen organismen. Bescherming van de natuurlijke omgeving is in ons drukbevolkte land meer dan ooit van belang. De Vogelwacht kan daaraan een bijdrage leveren door intern meer samenhang aan

te brengen tussen de drie pijlers: bescherming van vogels door gedegen en gedetailleerde kennis op grond van onderzoeksgegevens en verspreiding van die kennis bij leden en publiek. Dat klinkt behoorlijk ambitieus en dat is het ook, maar aan de andere kant gebeurt het al op verschillende plaatsen in de vereniging. De uitdaging ligt in het tot stand brengen van informatie-uitwisseling en samenwerking tussen afdelingen en werkgroepen. Ook al zijn we een vereniging van vrijwilligers. Er is binnen de Vogelwacht ontzettend veel kennis aanwezig die gemobiliseerd moet worden om de goede naam die we hebben, ook waar te maken in dienst van de vogels.

■ F.F.J. Franssen, Waterweg 159, 3731 HH De Bilt, e-mail: ffjfranssen@gmail.com.

LITERATUUR:

Abel, G., S.J. Braaksma, W. Stoopendaal, H. S. Lichtenbeld & L. de Bruijn (red.) (1999): De Vogels van Nieuwegein. Onder redactie van Werkgroep Avifauna Nieuwegein, Afdeling Nieuwegein/IJsselstein e.o., Vogelwacht Utrecht, z. pl.

Alleyn, W.F., L.M.J. van den Bergh, S.J. Braaksma, Th.J.F.A ter Haar, D.A. Jonkers, H.N. Leys & J. van der Straaten (eindredactie) (1971): Avifauna van Midden-Nederland, Van Gorcum & Co., Assen.

Bijtel, H.J.V. van den (1990): Van bos naar open veld. Vogelwacht Utrecht, z. pl.

Haaff, G. van (2006): Inventarisatie van de broedvogelterritoria in de Amersfoortse wijk Schothorst. Natuur Landschap en Milieu van Amersfoort, aflevering 22. Gemeente Amersfoort, Sector Stedelijke Ontwikkeling en Beheer, Afdeling Milieu, Amersfoort.

Haaff, G. van (2007): Dan liever de stad in. Natuur Landschap en Milieu van Amersfoort, aflevering 23. Gemeente Amersfoort, Sector Stedelijke Ontwikkeling en Beheer, Afdeling Milieu, Amersfoort.

Weidevogelgebied De Bilt. Al jarenlang zetten vrijwilligers zich op diverse plaatsen verspreid over de provincie in voor de bescherming van weidevogels. Foto: F. Franssen.